

Közösség és autonómia

Szalai Erzsébet 70. születésnapjára rendezett társadalomtudományi konferencia

Gergely Sára

<https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2018.2.8>

Szalai Erzsébetet 70. születésnapja alkalmából köszöntötték fel kollégái, barátai és tanítványai a „Közösség és autonómia” címmel rendezett konferencián, amelynek az ELTE Társadalomtudományi Kara adott helyet.

A konferenciát Erős Ferenc szociálpszichológus, az ünnepelt egyik legrégebbi barátja írásban is megjelent laudációja (2018) nyitotta meg. Erős kiemelte, hogy Szalai a Kádár-korszak utolsó éveinek pezsgő intellektuális közösségében sajátos helyet foglalt el: társadalmi kérdésekre érzékeny közgazdászként a politikai és gazdasági mechanizmusok összefonódásait, azon belül is az eliteket vizsgálta. Morális horizontját szakmai munkásságán túl következetes rendszerkritikája határozta meg, mely kirajzolta azokat a szociáldemokrata, baloldali értékeket, amelyek mellett Szalai a mai napig elkötelezett. A konferencia címe a kiemelkedő szakmai és privát életút egységére utal, melyben Szalai egyszerre maradt meg autonóm módon a kritikusok kritikusanak és közösségeket fenntartó és működtető biztos pontnak.

Az elhangzott előadásokat a témák és megközelítések sokfélesége jellemezte, melyek mind Szalai Erzsébet munkásságának reflexiójára és folytatására tettek kísérletet. A következőkben külön-külön mutatom be őket, annak érdekében, hogy a legizgalmasabb kérdések kellő figyelmet kapjanak.

A tiszteletre méltó polgárság vágya: egy nacionalista, antibaloldali narratíva

A konferenciát *Munkások az újkapitalizmusban* című előadásával Bartha Eszter szociológus nyitotta meg, aki munkás fiatalokkal készített interjúk kutatásának eredményeit mutatta be. Legfőbb inspirációs forrásként Szalai munkásságát jelölte meg, aki a nyolcvanas években tudományos alapra helyezte a munkások vizsgálatát.

Elméleti bevezetőjében emlékeztetett rá, hogy a hivatalos kommunista ideológia doktriner módon azt állította, a munkásosztály homogén, forradalmi tudatú, és elfogadja a pártot mint a munkásosztály első számú vezetőjét. Azok a kutatók, akik – Haraszi Miklóshoz és Kemény Istvánhoz hasonlóan – megkérdőjelezték ezen állítások igazságtartalmát, a tudományos karrierjüket kockáztatták. Bartha szavaival élve a magyar munkásosztály utoljára 1956-ban volt forradalmi tudatú, a hetvenes évek

óta inkább a „kispolgárosodott” életmód jellemzi: még a munkásnők is a materiális értékeket és konzervatív nemi szerepeket támogatják.

Bartha előadásában kiemelte, az eredmények értelmezése szempontjából lényeges, hogy az interjúkra 2015-ben, a Jobbik konszolidációja, azaz tömegpárttá válása előtt került sor. Kiderül belőlük, hogy négy évvel ezelőtt a Jobbik tudott a leginkább sikeres lenni a jól képzett, jobban kereső, a magyar munkásság nagy részénél sikerebb munkásoknál. Bartha előadásának fő kérdése: ha ezek a fiatalok nem vesztesei a rendszerváltásnak, akkor miért vonzódnak a radikális jobboldalhoz, és mi motiválja őket abban, hogy elutasítsák a baloldalt és egy szélsőjobboldali pártban találják meg értékeik képviselőjét?

A munkások új generációja számára a baloldal a Kádár-kor iránti nosztalgia helyett csak bűnös ideológiaként elgondolható, ebből eredően nem tudnak vele azonosulni – még akkor sem, ha a családjukat nem érte semmilyen politikai támadás. Ezek a fiatalok vallásos értékeket vallanak magukénak, ami a tradicionális jobb-bal ketéosztottság nyomán hozzájárulhat ahhoz, hogy nem tudnak a baloldali értékekkel azonosulni. Ezenfelül csalódtak a rendszerváltásban, a veszteségeik érzik magukat. A fenti okokból eredően úgy vélik, áldozatai ezeknek a társadalmi folyamatoknak.

A szakszervezetekkel szemben bizalmatlanok, úgy gondolják, ezeket valójában „ellenségek”, zsidók uralják. Trianon központi helyet foglal el a kollektív sérelmeik között. Egy olyan etnicizálódott diskurzust internalizáltak, melyben a romaellenesség és zsidóellenesség felvállalhatóvá válik.

Bartha értelmezése szerint mindez a globalizációs folyamatokra adott válasz: a munkások fiatal generációja egy olyan antibaloldali, etnicizált diskurzust konstruált, amelynek célja, hogy identitásában egy tiszteletre méltó középosztályhoz tartozónak tudja magát.

Esetlegesség és önkényeskedés – munkások gyerekeinek iskolai esélyei

Eröss Gábor szociológus *Munkásgyerekek az iskolában* című előadása azt a paradoxont igyekezett megvilágítani, hogy bár nagyon egyenlőtlen az oktatási rendszer, a teljesen atomizált, átláthatatlan, kerületről kerületre változó iskolai hierarchia végső soron kitermeli a maga „esélyteremtő véletleneit”. Elméleti bevezetőjében kiemelte, hogy a rendszerváltás után kialakult egy újfajta, tudásalapú munkásosztály.

Az oktatási expanzió következtében csökkent a klasszikusnak tekinthető munkások száma, ezzel együtt egy globális trend részeként a munkásosztály elvégezte a nyolc általánost, illetve nagy részük megszerezte legalább a szakmunkás képesítést. A tendencia hatására az érettségi vált általános végzettséggé, ezzel egy időben pedig tömeges lett a felsőoktatásban való részvétel is. 2010-ben az új kormány kísérletet tett a folyamat visszafordítására: Eröss szerint ez egyedülálló kormányzati lépés, az elit kísérlete az érettségihez való hozzáférés szűkítésére.

Kutatásai során arra jutott, hogy a munkásosztálybeli szülők internalizálják az esélyegyenlőtlenséget, így nem is remélik, hogy gyerekeik „elit osztályba” kerülnek. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy bizonyos körülmények együttállása esetén (gyerekhiány, roma diákok kizárása) nem olyan rosszak a közepes végzettségű szülők gyerekeinek bekerülési esélyei a vidéki nagyvárosok elit – például angol nyelvi – osztályába. További megfigyelése, hogy teljesen esetleges, melyik gyerek milyen kritériumok alapján jut be előnyösebb vagy rosszabb megítélésű tagozatra, osztályba. Elmesélt egy esetet, mikor a portás jelezte a felvételi bizottságnak, hogy a szülők hangoskodtak a folyósón, ezért nem vették fel a gyereket.

Eröss felhívta a figyelmet a sajátos nevelési igényű gyerekek esélyeire: nem meglepő módon nagy különbségek vannak a középosztálybeliek és a munkások sajátos nevelési igényű gyerekeinek iskolai esélyei között. Megemlítette egyik kutatását, amelyben három csoportot alakítottak ki: mindegyikben a különböző státuszú, de sajátos nevelési igényű gyerekek esélyeit vizsgálták. Az eredmények azt mutatták, hogy ha a munkáscsaládok gyerekei kellő fejlesztésben részesülnek, azaz a speciális szükségleteiknek megfelelően, megfelelhetnek a felvételi kritériumoknak, így a lemaradásuk nem lesz jelentős. Továbbá esélynövelő hatása van annak a körülménynek, hogy a munkáscsaládok gyerekeit hamarabb íratják óvodába, így némi előnnyel indulnak a később óvodába kerülő, de magasabb státuszú gyerekekkel szemben.

Megállapítása szerint a vidéki nagyvárosokban akkora a gyerekhiány, hogy már nem csak a szakmunkás, hanem kis szerencsével a roma szülők gyerekei is bekerülhetnek a magasabb presztízsű osztályokba. Ennek oka az, hogy a vidéki nagyvárosokban minden intézmény a legmagasabb szintű képzést nyújtók közé akar tartozni, így a munkásgyerekek esetéhez hasonló, váratlan esélyteremtő rés nyílik számukra, hogy felvételt nyerjenek a magasabb minőségű oktatást nyújtó intézményekbe is.

Migránsgyűlölő migránsok – egy biopolitikai diskurzus

Melegh Attila szociológus előadása a *Történeti politikai blokkok és a migráció kérdése. Gramsci és a történeti változás* címet viselte. Melegh ingázó idősgondozókkal készített interjúkat. Kutatása a munkásság szempontjából is izgalmas eredményeket hozott: feltárta, hogy a munkáshátterű idősgondozók, akik gazdasági kényszerektől hajtva hagyták el az országot, egy migránsellenes diskurzust internalizáltak. Idézett egy munkásnőt, aki most idősgondozó Ausztriában:

„Sok írni-olvasni nem tud, ha elkezdene szaporodni, akkor mi lesz? Hát nézze meg a menekülteket, négy, öt gyerekkel jönnek, hát azokat a gyerekeket valakinek etetnie kell, ruháznia kell, taníttatni kell, én majd beleszakadtam, mire kitanítottam, egyedül. Én dolgozom más gyerekéért?”

„(...) majd' összeszartam magam, amikor Hamburgban átszállt utánam a török és így mentem az utcán a sötétben, és jött és molesztált, és én azt szeretném megélni, itt a mi országunkban, nem szeretnék aggódni a lányomért, az unokámért.”

A fenti narratíva részleteiből egy olyan biopolitikai verseny rajzolódik ki, ahol a főbb csomópontokat a reprodukció, az esélyegyenlőség, a kompenzáció, a felelősség, a félelem és az érdem-érdemtelenység témák jelentik. Melegh szerint az idősgondozók magukat egyértelműen egy biopolitikai tétellel telített, hierarchikus versenyben pozicionálják, ezenkívül a nemi alapú kiszolgáltatottság érzésének adnak hangot.

Melegh megjegyzi, hogy a magyar idősgondozók valójában hiába maximalizálják az előnyeiket a migráció révén, ezek az előnyök így is kevésnek bizonyulnak: nyomott áron dolgoznak napi 24 órát két hétig, majd utána egy-két hét szünetet tarthatnak. A béreken nem tudnak változtatni, mert a cégeknek és a munkavállalóknak is van konkurenciája. Ez éles bérharcot, intézményesült versengést eredményez, ami nagymértékben kielezi a feszültségeket a migránsok között. Melegh leszögezi: ez a fajta egzisztenciális bizonytalanság jóval korábbi keletű, mint a migrációs válság. A mostani fizetésük az államszocialista biztonsági és jövedelmi szintet nem éri el, ami fokozza a feszültségeket.

Melegh szerint itt válik igazán hasznossá az elemzéshez Gramsci hegemoniafogalma, mivel az elmúlt években olyan politikai átalakulásról beszélhetünk, amelyet egyfajta passzív forradalom jellemez, a forradalmi restauráció egy olyan típusa, ahol az újkapitalizmus „fülkeforradalmat” megnyerő politikai menedzsmentje nem változtat meg a rendszert, csak radikálisan átalakította. Ebből eredően 2010 után új politikai és gazdasági kontextusba ágyazódnak bele ezek az egyre inkább kiéleződő biopolitikai küzdelmek, amelyeket a hatalmon lévők maguk is szisztematikusan tematizálnak.

„A siker fejben dől el” – a kritikai pszichológia esélyei az újkapitalizmusban

Kovai Melinda szociológus arról tartott előadást, vajon hová tűnt a pszichológiából a társadalomtudományos szemlélet, és ezzel összefüggésben mi az oka annak, hogy ilyen sokféle pszichológiai szolgáltatást találunk manapság a nyugati és a hozzájuk felzárkózni kívánó társadalmakban. Előadásának fókuszában az állt, hogy a neoliberalizmus a tőke logikáján keresztül hogyan zilálja szét, hogyan idegeníti el az egyén belső világát.

Kovai szerint napjaink neoliberális szubjektuma esetében az egyik legnépszerűbb, foucault-i értelemben vett önfegyelmző technikát a pszichológia jelenti, amelynek célja, hogy az egyént a kapitalizmushoz való alkalmazkodásban támogassa. A főáramú pszichológia kifejezetten a középosztályt célzó fogyasztói terméké vált. Az egyén, aki ezt a logikát internalizálja, kizárólag individuumként gondol magára, elválasztja magát a társadalmi helyzetétől, hogy lelki életét folyamatosan kontrollálja, ezáltal menedzselje az élete minden területét. Az ehhez kapcsolódó morális parancs az, hogy „*Valósítsd meg önmagad!*”, vagy „*A siker fejben dől el!*”. A pszichológia szinte kifogyhatatlan és mindig megújuló eszköztára biztosítja ehhez a szakértelmet.

Ezzel párhuzamosan elkezdődött egy folyamat, amely a pszichológiával kapcsolatban ezzel ellentétes igényeket támaszt: szolidaritással összefüggő, szabad, spontán,

értékeket „rehabilitáló” pszichológiáért kezdtek harcolni a magukat kritikai pszichológusoknak nevező szakemberek. Egy olyan pszichológiáért, amely figyelembe veszi az egyén társadalmi valóságát, és elismeri, hogy a környezet igenis lehet megbetegítő.

Kovai előadása végén feltette a kérdést: lehet-e esélye egy ilyen kritikai pszichológiának? Pessimista és optimista válasszal is készült: nem, mert maga is társadalmi termék, ezért nehézkesen válhatna ez a törekvés főárammá, és ez is csak a középosztály egy bizonyos rétegének szólna, a lényeg végső soron elsikkadna, a kritikai pszichológia csak egy lenne a pszichológiák és identitások piacán. Ezzel szemben az optimista válasza az, hogy egy ilyen törekvésnek vannak esélyei, mert minél inkább csúszik lefelé a középosztály, annál inkább keres szolidaritást az alsóbb társadalmi osztályokkal, és annál inkább követeli a pszichológiától a társadalmi valóság tematizálását.

Elidegenedés és emancipáció – kreatív együttműködés, mint empowerment

Kapelner Zsolt filozófus előadása elején leszögezte, hogy az elidegenedés a kritikai társadalomelméletben és -filozófiában központi fogalom, amelynek segítségével megragadhatjuk, miért nehéz a kapitalizmusban élni. Úgy véli, elsősorban azért, mert a kapitalizmus az egyént szisztematikusan kiszakítja az őt körülvevő közösségből, a növekvő individualizmus hatása pedig a magány és az otthontalanság érzése. A már közhelyszámba menő tény mellett, hogy az egyén objektív módon elidegenedik a munkájától, ez az egyén pszichés valóságát érinti: ez a szubjektív elidegenedés.

Úgy véli, ahhoz, hogy felszámolódjon az elnyomás, meg kell szüntetni a szubjektív elnyomást. A mai baloldalt szerinte számos kritika éri, hogy nem kínál igazán szolidaritást és közösséget, nem úgy, mint a szélsőjobboldali szerveződések. Ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy nem egyértelmű a kapcsolat az emancipáció és a szubjektív elidegenedés között, ugyanis viszonylag kényelmesen lehet elnyomó társadalomban élni az elidegenedés szubjektív tudata nélkül is. Ahogy Kapelner fogalmaz: *„Tudják, hol a helyük, és nincsenek egyetlen atomra lezsugorodva”* – szerinte ez a szélsőjobboldali ideológiák sikerének titka.

Ezzel szemben Kapelner úgy véli, le kell számolnunk azzal a mítosszal, hogy a szubjektív elidegenedés elégséges feltétele az emancipációnak. Előadását azzal zárta, hogy a kép árnyaltabb annál, mintsem hogy a baloldalnak le kellene másolnia a szélsőjobboldali ideológiák sikeres elemeit. Az emberek és az állam közt olyan közvetítő kapcsolatra lenne szükség, amely felszámolja az objektív elidegenedést, hiszen el vagyunk rekesztve a kreatív, kooperatív munkától, amely mindenki számára hasznos és jó. Ez lehet szerinte egy új, filozófiailag megalapozott baloldali vízió, amelynek az a célja, hogy újra megteremtse a közösségiséget, amely nem visszatér egy vélt organikus egységhez, hanem lehetővé teszi a kreatív emberi munkát, ezáltal felszabadítva az egyént az objektív struktúrák elnyomása alól.

A kollektív fogalmától nem kell félnünk! – A népi mozgalom és Mérei Ferenc

K. Horváth Zsolt az *Osztályhelyzet, együttes élmény, szociális penetrancia: Mérei Ferenc a NÉKOSZ pedagógiájáról* című előadásában a készülő könyvének egy részletét fejtette ki. Utalt arra, hogy a közelmúltban számos Népi Kollégiumok Országos Szövetségével kapcsolatos (NÉKOSZ) kutatás folyt, ezzel együtt elindult az 1945 és az 1948 közötti időszak újradefiniálása, aminek fő kérdését az jelentette, hogy a vonatkozó időszak során beszélhetünk-e demokratikus átmenetről, vagy inkább ún. „instant szovjetizációról”?

K. Horváth röviden felvázolta a NÉKOSZ történetét, ami 1930-ig nyúlik vissza, a népi szociográfiai mozgalomig, amely a jobboldali és a baloldali ideológiát egyaránt meghaladó harmadik utasságot képviselte. A mozgalom az emigráció nyomán kiürülő értelmiségi mező kihívásaira kívánt reagálni. Később a szegényparasztság, föld nélküli zsellérség problémáit vizsgáló falukutató közösséggé nőtte ki magát, amely a parasztság helyzetének mélyebb megismerését és a nélkülözők segítségét tűzte ki célul. Gramsci nyomán Pataki Ferencnek, a NÉKOSZ főtítkárának célja az volt, hogy kollégistáiból egy organikus értelmiségi generáció nevelődjön. Szándéka az volt, hogy a paraszti származású diákok ne valamilyen polgári mintához idomuljanak, hanem városba kerülve is őrizzék meg identitásukat, és együtt formálódjanak olyan közösséggé, amely következetesen képviseli az autonómia és a demokrácia értékeit. A mozgalom végül egy demokratikus népi kollégista mozgalommá szélesedett.

K. Horváth kiemelte, hogy Mérei azért tartotta forradalminak a NÉKOSZ és a körülötte létrejött közösség munkáját, mert a személyiséget alakító mikrokörnyezetet igen meghatározónak vélte: a kisebb csoportokban végzett közös munka lényegét az olyan kreatív tevékenység adja, amelynek értelmét a közös öröm konfirmálja. Az együttműködés során az egyén nem oldódik fel a közösségben, sőt egyéni szinten fejlődik. Mérei szerint ekkor nő igazán minden résztvevő szociális penetranciája, azaz társas hatóképessége. Ezen a társas kapcsolatok fejlődését és az egymás iránt tanúsított felelősségérzet kialakulását érti, ami pozitív egymásra utaltságot, szolidáris közösséget eredményez.

Kurzuskritika vagy rendszerkritika? – Tudástermelési mechanizmusok és Marx öröksége

Éber Márk Áron *„A fürdővízzel együtt a gyereket is”: Marx kiöntése a szociológiából Magyarországon* című előadását köszönettel kezdte, amiért Szalai Erzsébet lehetőséget biztosít a lakásán egy olyan szalon számára, amely fiatal társadalomkutatóknak szakmai közösségi teret nyújt. Éber régebbi kutatási témái közé tartozott egy kutatástörténeti rekonstrukció, amelynek fő kérdése az volt, hogy hogyan alakult a magyar társadalom szerkezetének és rétegződésének a kutatási története 1963 és 2003 között. Felfedezte, hogy a 70-es évek elején-közepén a magyar társadalom szerkezetének

kutatásából kikopott a marxi szál, azaz az osztályszerkezet vizsgálata, ezzel együtt elhalványult a tőkerrendszer kritikája. Éber hangsúlyozta, a kiöntés csak metafora, hiszen Marx elméletei nem tűnnek el végleg, inkább a háttérben lappanganak: gondolatainak visszacsempészését Éber Szalai személyéhez köti, akinek központi szerepe volt a tőkerrendszer és a tőkeviszonyok kritikájában, mert közgazdászként egy másik tudományos almezőből érkezett.

Mint mondta, 1963-ban az újraalakuló szociológia Hegedüs András vezetésével új, szűkös játékkeret jelentett abban a tekintetben, hogy a szociológusok mennyire bírálhatták a Kádár-rendszert. A hatvanas évek végén már csak azokat a tudósokat látta szívesen a párt, akik nem voltak túl kritikusak. A korlátozott autonómia mellett számos precedensértékű ügyre is sor került, mint a Haraszti-per, Szelényi Iván pere, a filozófusper, Kemény István ügye, vagy Ferge Zsuzsa ellehetetlenítése a KSH-ban. 1972-ben, amikor megalakul az ELTE-n a Szociológiai Szakcsoport, később Intézet, majd a mostani formájában a Társadalomtudományi Kar Huszár Tibor vezetésével, a szociológia olyan hagyománya intézményesül, amelyből kigyomlátták a rendszerkritikus hangokat. Innen nézve Éber érthetőbbnek tartja az intézet jelenlegi tudás-termelési mechanizmusait. Felveti a kérdést, hogy erre inkább a rendszerkritika vagy a kurzuskritika, azaz az Orbán-rendszer kritikája a jellemzőbb? Úgy véli, utóbbi túl szűk fókuszú, ezért a megértést kevésbé segíti elő.

Fontosnak tartja, hogy a kutatók úgy tekintsenek a jelenlegi rendszerre, mint ami többszörösen beágyazott és függő státuszú, függő intézményekkel, azaz egyaránt kiszolgáltatott a kapitalizmusnak és az Orbán-rezsimnek. Vajon ebben az esetben mi a kritikai társadalomtudomány feladata? Mint mondta, Szalaitól azt tanulta, hogy a kutató tudományos igényű feltárással, megértéssel és diagnózissal, tudományosan meg-alapozott, elméleti térképpel tud igazán eszközöket adni a politikai cselekvők kezébe.

Stabil középosztály és vízió hiánya

Pitti Zoltán *A babapiskóta formátumú társadalomtól a piramisépítésig, avagy a hazai középosztály stabilizálódásának esélyei* címmel tartott előadást, amelyet a makrogazdasági kérdésekkel foglalkozó közgazdász Kolosi Tamás híres felütésével kezdett: úgy tűnik, még egy ideig nem lesz terhes a babapiskóta, azaz nem lesz széles középosztály.

Pitti megemlítette az „Európa 2020” programot, az Unió 10 éves stratégiai tervét, a közösségi szakpolitikákat és költségvetést, valamint azt, hogy az Európai Unió a saját értékeit megvalósító gazdasági növekedést tűzte ki célul a tagállamok elé. Feltette a kérdést: hogyan állunk az ezekben foglalt gazdasági kötelezettségekkel? És ezzel összefüggésben vajon hogyan alakulnak a jövedelmek Magyarországon? Ennek megválaszolásához Pitti az integrált nemzeti számlákat használta fel, amelyek a KSH-n keresztül két évente elérhetőek egészen 1995-től. Ennek segítségével a hazai helyzet nemzetközileg is összehasonlíthatóvá válik, végül ezen keresztül kirajzolódik, hogy miként változott a tőkejövedelem Magyarországon.

Pitti másik empirikus hivatkozási alapja az Európai Központi Bank által kétévente készített kimutatás, amelyben a háztartások jövedelmi, megtakarítási, fogyasztási jellemzőit vizsgálják. Ehhez az előadó a Magyar Nemzeti Bank jövedelem- és tőkeszámláit vizsgálta éves szinten. További forrást jelentett számára a TÁRKI éves riportja, illetve Ferge és Szalai szakmai munkássága. Ezek alapján Pitti 1995-től lemaradást állapít meg a hazai munkajövedelmekben. Kiemeli, hogy az utóbbi évek ezirányú korrekciója nem politikai jótétemény, hanem kényszerű felismerése a bércorrekció szükségletének, hiszen végső soron a munkajövedelemből adódik fizetőképes kereslet, megtakarítási képesség és vagyonfelhalmozási esély.

Nemzetközi összehasonlításban ennek ellenére is kedvezőtlen a gazdasági helyzet, még a hasonló utat bejáró országokhoz képest is. Pitti emellett egy talán kevésbé evidens jelenségre mutatott rá: a legjómódúbb társadalmi rétegek esetében sűrűsödik leginkább a jövedelem, miközben a legalsó társadalmi csoportoknál a minimálbér emelése ellenére csökken. Pitti kiemelte, hogy a kettő közé szorult középosztály helyzete stagnál.

A vagyonstruktúra, a vagyontárgyak és az egyéb vagyoni elemek árainak gyors és meredek felfutását a lakáspolitikai és -piaci helyzet okozza, amelynek nyomán a fővárosi lakások értéke megugrott, a vidéki lakások pedig leértékelődtek. Ez a felső rétegek lakásvagyonának növekedésével járt.

Pitti összegzőként felrajzolta a legfelsőbb réteg vállalkozói hálózatát, ahol leginkább beszélhetünk a vállalkozói vagyon csomósodásáról, ahol nagyobbak a gazdasági különbségek, mint az egyéb decilisekben. Hangsúlyozta, hogy ebben a gazdaságpolitikai helyzetben nagyon kevés az esély a felzárkózásra, ezért szükség lenne egy a kapitalista keretek közötti megújulást segítő vízióra.

Old money, old memories – avagy meritokrácia versus kapcsolatok a gazdasági elit megítélésében

Kristóf Luca elitkutató szociológus *Az újkapitalizmus „reklámarcai”*. *A magyar gazdasági elit tagjainak megítélése* című előadását forrásként Szalai *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban* (2001) című munkája inspirálta. Kutatásában arra volt kíváncsi, milyen az emberek a képe az elitéről. Elemzéséhez Weber nyomán a neoprebendalizmus fogalmát használta fel: a jelző arra utal, amikor a politikai hatalom visszavonja a tulajdont a nem eléggé lojális tulajdonosoktól, majd újraosztja a hozzá hűségeseknek. Kristóf a hazai viszonyok jellemzésére ezt a kategóriát különösen alkalmasnak tartja.

Az előadó a kulturális elit vizsgálata során Szalai refeudalizációfogalmára is támaszkodik, aki azt figyelte meg, hogy a domináns burzsoázia átalakul lojális tőkés burzsoáziává, az aktuális hatalom pedig úgy támogatja ezt a réteget, hogy a jogállami kereteket sem rest felrúgni érdekükben. Kristóf *Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban* című kutatásában kimutatta, hogy az emberek legkevésbé a politikai elittel, közepes mértékben a gazdasági elittel, a közepesenél jobban a kultu-

rális elittel vannak kibékülve. Ugyanakkor a kormánypárti szavazók elégedettebbek a gazdasági elittel, melynek teljesítményét a legrosszabbnak a Jobbik-szavazók értékelik. Az is érdekelt, hogy a válaszadók szerint kik a gazdasági élet kimagasló alakjai. Nyitott kérdésére az emberek Orbán Viktort, Gyurcsány Ferencet, sőt Soros Györgyöt is megemlítették, utóbbit annak ellenére, hogy a kutatás az őt érintő politikai kampány előtt készült.

A kutatás során azt is megkérdezték, ki az, aki szerintük a saját erejéből, és ki az, aki a politikai kapcsolatai révén jutott a vagyonához. A válaszadók könnyebben soroltak fel a kapcsolataik által meggazdagodott személyeket, mint akiket a saját erejükből meggazdagodottnak tekintettek. Érdekes, hogy a pártpreferenciának nem volt szignifikáns hatása a válaszokra.

Kristóf úgy összegzi az eredményeit, hogy az emberek nem látnak igazi meritokráciát, sem pedig igazi oligarchákat a gazdasági elitben. Ugyanakkor meglepő, hogy a válaszadók a rendszerváltás nyerteseinek politikai kapcsolatait egyszerűen „elfelejtették”, meritokratikus gazdagoknak tartották őket. Kristóf a közönségnek felvetette a költői kérdést: vajon majd húsz év múlva a jelenlegi gazdasági elit tagjait mi is a saját erejükből meggazdagodottnak tekintjük?

Mi van a fekete dobozban? Egy neoliberális recept hozzávalói

Bartha Attila *A neoliberalizmus és az illiberalizmus házassága. A 2010 utáni magyar gazdaságpolitika támogatottságának okairól* című előadásában először arról beszélt, hogy mit tanult az évek alatt Szalaitól. Elsősorban azt, hogy olyan kérdésekkel érdemes foglalkozni, amelyek társadalmi szempontból valóban relevánsak. Bátran át kell lépni a diszciplináris határokon, és elemzési szintek sokaságán kell vizsgálgódnia. Normatív következtetések levonása bár ijesztő lépés lehet, de elengedhetetlen, hiszen ez a tudományos vizsgálódás luxusa. Bartha kiemelte a szenvedélyes kritikai látásmód fontosságát az „otthonos” elméletek kényelmével szemben. Szalai nagyon komolyan vette a mindenkori ellenfél érveit, gyakran szólalt fel az ellen, ha a vele ellentétes elveket valló vitapartnerei érveit hamisan, vagy túlságosan leegyszerűsítve artikulálták.

Bartha előadásának további részében azt a kérdést tárgyalta, vajon miért támogatják a globális üzleti világ szereplői és a szavazók a 2010 utáni kormányzat gazdaságpolitikáját annak ellenére, hogy számos érv szól ellene. Ilyen a tulajdonjog biztonságának gyakori sérülése, a nem átlátható döntési procedúrák, a kirekesztő, megfélemlítő retorika, a romló megélhetési viszonyok a referenciacsoportokhoz képest, illetve a mobilitás teljes hiánya.

Bartha azt a következtetést vonta le, hogy ezek a jellemzők a jelentős pénzüpiaci szereplők számára csak másodlagos jelentőségűek, hiszen a neoliberális receptek szerint elvárt kimenetek teljesülnek. Az infláció alacsony, illetve fenntartható és megfelelő mértékben alacsony az államháztartási hiány. Bartha a fekete doboz képével írja le azokat a rejtett, mögöttes tényezőket, amelyek erre az eredményre vezetnek, és

amelyek az említett kiemelt szereplőket hidegen hagyják. Ezzel párhuzamosan zajlik azoknak a szereplőknek a kirekesztése vagy izolálása a diszkurzív térből, akiket az eredményeknek a procedurális vagy tartalmi része érdekel.

Az előadó végül kvalitatív megközelítésben két elem, a neoliberalizmus (közpolitikai indikátorok teljesülése) és a populizmus (diszkurzív jelentőség, amelynek célja a választási esélyek maximalizálása) összefonódásáról beszélt. Mint mondta, utóbbi egyszerre hangol a népszerűtlen kisebbségi csoportok és az elit ellen. A munkaalapú neoliberális gondolatvilágba belesimuló társadalom ideológiája a termelőmunka és a spekulatív ágazatok (tőke, multinacionális cégek) szembeállítás, a nacionalista retorika (a kulturális és etnikai homogenitás hangsúlyozása és reprodukciójának elősegítése), illetve a nemzeti gazdaságpolitika „visszaszerzése”.

Mindez a diskurzusok és a procedúrák szintjén a populista és illiberális gazdaságpolitika ideáltípusa, bár a helyzet nyilvánvalóan heterogénebb. Mi ennek a gazdasági rendszernek a végső célja? Bartha szerint a többségi preferenciák kiszolgálása, de ezeknek a preferenciáknak a szisztematikus alakítása is prioritássá vált a politikai intézkedések legitimitásának elősegítése érdekében.

Közös konklúziók – amiben az előadók egyetértettek egymással

Bartha Szalai *Koordinátákon kívül: fiatal felnőttek a mai Magyarországon* című könyvének recenzióját így zárja: „*Ez a generáció nincsen abban a helyzetben, hogy megváltoztassa a világrendszeren belüli erőviszonyokat. A saját élete felett azonban nagyobb lehet a hatalma, mint ahogyan hiszi*” (Bartha 2012: 191). A konferencia elsősorban ezeket a megtanult, belsővé tett erőviszonyokat és azok örökségét járta körül. Az előadások rámutattak az államszocialista felzárkózási kísérletek hazai kudarcaira, amelyek a kapitalista világrendszerbe bekapcsolódó kelet-európai országok sajátos, felülről vezérelt felzárkózási kísérleteinek a sorozatába illenek (Chase-Dunn 1980, idézi Éber, Gagy, Gerócs, Jelinek és Pinkasz 2014).

Az előadók mindegyike a világrendszer történetileg kifejlődő dinamikáinak a részeként vizsgálta a társadalmi folyamatokat, amelyek a kudarcos felzárkózási vágyakozásban, a szélsőjobbaldali és populista hangok felerősödésében, egy hibrid, a biopolitikai versengést a végletekig kiélező kormányzásban csúcsosodnak ki, ahol az egyének belsővé teszik az őket elnyomó struktúrákat. Ez egyaránt eredményez objektív és belső, pszichés elidegenedést (Szalai 2006). A konferencia legnagyobb erényét az jelentette, hogy az előadók az objektív és szubjektív elnyomásokat egyaránt, illetve egymást kiegészítve vázolták fel, és az említett kudarcok kárvallottjainak narratíváim keresztül közelebb kerülhettünk releváns diagnózisokhoz.

Irodalom

- Erős F. (2018): Laudáció Szalai Erzsébet születésnapjára. Kettős Mércé. <https://merce.hu/2018/04/19/laudacio-szalai-erzsebet-szuletesnapjara> (2018. 07. 10.).
- Bartha E. (2012): A rendszerváltás gyermekei. Szalai Erzsébet: Koordinátákon kívül: Fiatal felnőttek a mai Magyarországon (Új Mandátum Könyvkiadó, 2011). Kritikai recenziók. *Fordulat*. 17. évfolyam, 191. o.
- Éber M. – Gagy Á. – Gerőcs T. – Jelinek Cs. – Pinkasz A. (2014): 1989. Szempontok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához. *Fordulat*, 21. évfolyam, 11–63. o.
- Szalai E. (2016): Az individuum válsága az újkapitalizmusban. Kettős Mércé. http://kettosmerce.blog.hu/2016/01/16/az_individuum_valsaga_az_ujkapitalizmusban. 2018.07. 10.